

I morgen er i dag historie!

av professor **Helge W. Nordvik**, Institutt for samfunnsøkonomi, Norges Handelshøyskole

I dette innlegget tar professor Helge W. Nordvik opp historikerens arbeidssituasjon i fremtiden, når vår tid skal under lupen. – Hva er jeg redd for at jeg (og mine etterfølgere) kan komme til å mangle av informasjon når man trenger den om 15, 25 eller 50 år?, spør professor Nordvik. Han går nærmere inn på hva historikerne trenger av bedriftsinternt materiale, samtidig som han retter en advarende pekefinger mot bedrifter og organisasjoner som ikke har en bevisst arkivpolitikk. Hvis ikke disse tar vare på sin historie, er det lite sannsynlig at andre gjør det.

Helge W. Nordvik

Innledning

La meg først slå fast at jeg i dette foredraget i det alt vesentlige vil snakke om hva historikeren trenger av bedriftsinternt materiale. Alle historikere som arbeider med moderne historie er klar over at stat, kommune og interesseorganisasjoner gjennom sin virksomhet skaper voluminøse arkiver som er svært viktige kilder også for historikere som skal behandle utviklingen i enkeltbedrifter og næringslivsbransjer.¹ Grunnen til det er selvsagt at enhver fremstilling av en bedrifts historie må skje innenfor en ramme og i en kontekst hvis den skal bli meningsfull – og et mer eller mindre bredt samfunnmessig perspektiv er helt sentralt for at en bedrifts eller bransjes historie skal bli interessant, relevant og forståelig.

Det er et stykke på vei mulig å rekonstruere sentrale beslutningsprosesser og hendelsesforløp i grensesnittet mellom bedrift og samfunn basert på offentlig kildemateriale (statsforvaltning eller offentlig etablerte tilsynsmyndigheter) eller kildemateriale fra organisasjoner og institusjoner av halvoffentlig karakter (lovhjemlede salgslag/markedsorganisasjoner, næringsorganisasjoner o.l.). Eksempelvis kan utviklingen i det private bankvesen i mellomkrigstiden beskrives og analyseres på bakgrunn av bevart arkivmateriale fra Finansdepartementet og Bankinspeksjonen samt Norges Bank, selv om mange av bankene forlenget er avviklet og deres arkiver gått tapt.

Det samme gjelder deler av norsk forsikringsnæring i samme tidsrom. Som kjent ble norsk forsikringsvesen også hardt rammet av

mellomkrigstidens krise, og en lang rekke selskaper gikk konkurs og ble avviklet, mens andre ble overtatt av andre og mer solide selskaper. Men fordi bransjen bl. annet selv dokumenterte sin utvikling gjennom et fyldig og godt fagtidsskrift (Norsk Forsikringstidende), som ikke minst gjenga konkursberetninger og presenterte gode bransjeoversikter, er det for en historiker med oversikt og kjennskap til andre kilder mulig å rekonstruere hovedtrekkene i både bransjens og enkeltelskapers historie.

Jeg kunne i og for seg nevne en rekke bransjer hvor tilsvarende forhold gjelder – til tross for at praktisk talt alle de ca. 200 hermetikkbedrifter i det som engang (i mellomkrigstiden) utgjorde Norges nest viktigste eksportindustri etter treforedlingsindustrien nå er borte, er det fullt mulig å rekonstruere hermetikkindustriens vekst og fall i stor detalj – gjennom en kombinasjon av offentlige kilder, bransjeforeningens arkiv og tidsskrift samt utvalgte enkeltbedrifters arkiver.

Men det finnes også eksempler på store og viktige næringer som nesten ikke har etterlatt seg ”historiske spor” i form av bevart kildemateriale. Før bilen og transport på landeveien overtok som den viktigste innenlandske transportnæring, var det fraktefarten langs kysten som uten sammenligning var Norges viktigste transportnæring. Men den ble utført av tusenvis små privateide frakteskuter – familiebedrifter som bare sporadisk etterlot seg arkivalia – og som heller ikke var regulert av myndighetene eller organisert i landsdekkende organisasjoner. Derfor har denne næringen, i likhet med de tallrike detaljistforretninger innenfor kolonial og andre bransjer heller ikke etterlatt seg mange historiske spor. Det er ikke tilfeldig at i norsk økonomisk historie er handel og innenlandsk varetransport de dårligst dokumenterte delene av norsk næringsliv på 1800- og 1900-tallet.

Til en viss grad styres selsagt historikeren av sitt kildemateriale. Med det mener jeg to

ting: For det første styrer kildematerialet til en viss grad historikerens spørsmål – til tross for at spørsmålene og hypotesene i utgangspunktet skal styre forskningsprosessen. Men dessuten fanges som jeg nettopp har sagt historikeren såvel som alle andre inn av nåtiden: det er de bedrifter og de institusjoner som har overlevd som først og fremst får sin historie beskrevet – og det er i betydelig grad øyeblikkets og nåtidens temaer som styrer vår selektive rekonstruksjon av fortiden. Dette er et stykke på vei naturlig: alle generasjoner har behov for å forstå fortiden ut fra sine perspektiver, men vi må være klar over at fortidens rom har mange dører – både innganger og utganger.

Behovet for bedriftsintern dokumentasjon og informasjon – før og nå

Etter disse innledende bemerkninger vil jeg gå over til å drøfte behovet for bedriftsintern dokumentasjon når historikeren en eller to generasjoner i fremtiden skal ta for seg en kredittinstitusjons historie la oss si i den første del av det 21. århundre. I løpet av de siste 10-20 år har vi langt på vei sett en liten revolusjon i organisering og bruk av informasjon i bedriftene. Det gjør at historikerens vanlige dokumentasjonskilde – det skrevne brev eller notat – ikke lenger nødvendigvis er eller vil bli den viktigste informasjonskilde i fremtiden.

De siste 100 år har vi sett at den teknologiske utvikling har forandret typen av historiske levninger vi finner i bedriftsarkivene. For hundre år siden besto et bedriftsarkiv av en serie regnskapsprotokoller – store tunge og nærmest uhåndterlige – som dokumenterte de økonomiske transaksjoner mellom bedriftens leverandører og kunder : kassadagbøker, reskontro, hovedbok, kalkulasjons- og fakturakopibøker. Sist, men ikke minst besto det komplette forretnings- eller bedriftsarkiv selvfølgelig av forretningskorrespondansen som

pr. definisjon nesten utelukkende foregikk pr. brev i en tid hvor telegraf og telefon bare unntaksvis ble benyttet for å kommunisere med omverdenen.

Brevkopibøker fra tiden rundt århundreskiftet dokumenterer i detalj forbindelser mellom bedrift, kunder og leverandører i inn- og utland. Regnskapene hadde hovedsakelig den funksjon å dokumentere enkeltransaksjoner – og eieren selv eller hovedbokholderen var ansvarlig for å utarbeide en oversikt over bedriftens utvikling fra år til år – og samtidig skille mellom bedriften og dens private eier og hans økonomi. For historikeren er ofte hovedproblemet at han drukner i regnskapsdata som det er vanskelig å gi ordentlig mening uten et sisyfosliknende rekonstruksjonsarbeid. Problemet blir ofte enda vanskeligere fordi en bedrifts regnskap ofte ikke klart skiller mellom eierens investeringsaktiviteter og bedriftens egentlige formål.

Etter hvert som den privat eide bedrift ble erstattet av aksjeselskapet og profesjonelle bedriftsledere erstattet den private bedriftseier ble behovet for å syntetisere og systematisere økonomisk informasjon til bruk for både ledelse og eiere mer og mer viktig. Ny teknologi gjorde det også lettere å samle, systematisere og mangfoldiggjøre slik informasjon. Skrivemaskinen, dupliseringsmaskinen, den elektriske bokholdermaskinen, hullkortmetoden og indeksskortsystemer og systematiske arkiveringsrutiner transformerte informasjonsstrømmene i bedriftene og mellom bedriften og dens omgivelser. Men samtidig oppstår et nytt problem: Bedriftsarkivet slik det har overlevd inneholder ikke lenger nødvendigvis en ”korrekt” gjenspeiling av virksomheten fordi enkelte typer opplysninger mangler eller bare kan gjenfinnes eller gjenskapes med store vanskeligheter. La meg nevne noen eksempler fra mitt eget og kollegers arbeid med bedriftshistoriske fremstillinger.

I mange tilfeller vil det foreligge aggregerte regnskapsopplysninger som gir et brukbart

bilde av bedriftens økonomiske utvikling og resultater. Men ofte savner historikeren informasjon om de realinvesteringer som bedriften har foretatt i jakten på disse resultatene. Investeringer i bygninger er som regel godt dokumentert i bedriftens egne arkiver, og kan også detaljert skildres med bruk av offentlige kilder. Derimot er investeringer i maskiner og utstyr langt vanskeligere å dokumentere på en tilfredsstillende måte.² Det gjelder til en viss grad produksjonsmaskiner, men enda mer investeringer i kontormaskiner og inventar for administrative formål. Spesielt i tiden etter 1945 er dette et felt som er lite dokumentert og kjent.

Den tidlige bruk av moderne databehandling gjennom hullkortmetoden innenfor norsk forsikringsnæring er faktisk best dokumentert i en bok om IBM, mens databehandling i bank først ble omtalt og satt inn i en bankhistorisk sammenheng i en bok om Den norske Creditbank fra 1982.³ Samtidig vet vi at kostnadene til slike formål nærmest eksploderte fra og med 1960-tallet, spesielt i bedrifter innenfor finansnæringen, banker og forsikringsselskaper. Det er selvsagt først og fremst investeringer i elektronisk databehandling som slår ut her. Dette er imidlertid et felt som er meget dårlig behandlet i litteraturen – til tross for teknologiens store betydning og dens voksende andel av bedriftenes kostnader utenom lønnskostnadene.

Et annet generelt dårlig dekket felt i fremstillinger av norske bedrifter og bransjer er forholdet mellom bedriften og dens leverandører og kunder. I finansnæringen er det forbløffende mange bankhistorier som nesten ikke inneholder informasjon om forholdet mellom bank og lånekunde, og enda mindre om ”leverandørene” av bedriftenes midler, dvs. innskuddskundene. I noen grad kan nok dette skyldes at historikerne ikke har stilt de rette spørsmål, men det gjenspeiler nok også at det innenfor bedriftene selv ikke er bevart materiale som tillater en tilfredsstillende be-

handling av slike temaer i et lengre tidsperspektiv. En systematisk bearbeiding av økonomiske opplysninger om utlånskunder skjedde i Kreditkassen først fra slutten av 1930-årene, og det er først fra dette tidspunkt vi med rimelig trygghet kan uttale oss om fordelingen av bankens utlån på bransjer.⁴ Selvsagt kan man med utgangspunkt i bedriftens regnskaper rekonstruere utlånsstrukturen, men enhver som har forsøkt å systematisere opplysninger om slike forhold basert på regnskap før EDB-alderen vil vite at dette er en uhyre arbeidskrevende oppgave. Etter å ha lest hundrevis av bankhistorier både om spare- og forretningsbanker våger jeg påstanden at de færreste vier spørsmålet om hva pengene ble brukt til særlig oppmerksomhet. Det er desto mer merkelig som et av bankvesenets viktigste formål faktisk er å kanalisere sparing og transformere sparing til investering via finansiering av bedriftenes investeringer og drift.

La oss imidlertid mer generelt spørre hvilke problemer og prosesser en historiker ønsker å fokusere på i sitt studium av bedrifter og bransjer. I noen grad avhenger det selvsagt av hva som står i fokus for interessen. En sosialhistoriker vil naturlig nok være mest opptatt av å spørre om hva bedriftens arkiv kan fortelle om arbeidsstokkens rekruttering, sammensetning, utdanning, kjønns- og aldersfordeling o.l. For denne type historiker vil interessen også naturlig konsentrere seg om selve arbeidsprosessen – og dermed samspillet mellom arbeidskraft og teknologi i selve produksjonen. Denne type studier har vært foretatt av norske historikere med utgangspunkt i arkivene til bedrifter som Stordø Kisgruber (Øivind Bjørnson) og Kværner Brug (Knut Kjeldstadli), for bare å nevne et par eksempler.

Økonomiske historikere vil på sin side være mer opptatt av å studere bedriftens produksjon og markedsføringen av produktene, samt av å plassere bedriften og dens verdiskapning inn i en større nasjonal og internasjonal økonomisk ramme. Dessuten vil bedriftens orga-

nisasjon, ledelsens strategiske valg f. eks. av produkt- og produksjonsteknologi, forholdet til konkurrenter og konkurransestrategi, bedriftens finansiering og økonomiske driftsresultater stå sentralt i en økonomisk-historisk analyse. Forklaringen av bedriftens suksess eller dårlige økonomiske resultater er for den økonomiske historiker et sentralt anliggende, mens det for sosialhistorikeren er et underordnet spørsmål med mindre det får avgjørende betydning for forholdet mellom ledelse og ansatte. For den økonomiske historiker vil derimot fordelingen av bedriftens "overskudd" og kampen mellom arbeid og kapital bare stå sentralt hvis det får avgjørende betydning for bedriftens konkurranseevne.

For den historiker som først og fremst er opptatt av politisk historie, dvs. politiske prosesser og hvilke krefter det er som påvirker beslutningsprosess og utfallet av politiske stridsspørsmål, vil det først og fremst være grensesnittet mellom den politiske sfære og bedriftens agering for å påvirke slike prosesser som fanger interessen. Her blir det derfor arbeiderkollektivets organiserte artikulering og arbeid for sine interesser som interesserer historikeren, ved siden av bedriftsledelsens arbeid for å påvirke bedriftens og bransjens konkurransesituasjon gjennom individuell og organisert påvirkning av politiske partier, organer og institusjoner.

Denne korte presiseringen har allerede fortalt oss at det i alle fall er tre hovedgrupper av arkivmateriale som interesser historikerne. Sentralt for sosialhistorikeren står materiale som forteller om bedriftens ansatte, både individuelt og kollektivt, dvs. lønns- og personalopplysninger, materiale som forteller om lokale lønnsforhandlinger og sammenhengen mellom arbeidsytelse i produksjonsprosessen og lønnsfastsettelse.

Den økonomiske historiker er spesielt opptatt av alt materiale som kan fortelle om bedriftsledelsens strategiske valg, forholdet til konkurrenter, produkt-, produksjons- og

markedsstrategi, intern styring, budsjettering, kontroll, finansiering o.l. – dvs. materiale som kan dokumentere bedriftens administrasjon og ledelse i vid forstand. Den politiske historiker er spesielt opptatt av ledelse og arbeiderkollektivs politiske agering – dokumentert gjennom f. eks. organisert arbeid for å påvirke politiske beslutninger av betydning for bedriften, dens eiere og ansatte.

Dette er vel og bra, men hva betyr det konkret? Hvilke typer informasjon og dokumentasjon kan fortelle om slike spørsmål i fremtiden?

Kilder til kunnskap om bedrift og samfunn i fremtiden

Ut fra det jeg hittil har sagt er det temmelig åpenbart at dokumentasjon og informasjon om de vurderinger og strategiske valg som foretas av bedriftsledelsen er av vital betydning for å forstå bedriftens historie. Det betyr konkret at i bedrifter som er organisert som aksjeselskaper vil styret spille en sentral rolle i strategisk viktige avgjørelser. Selv i bedrifter hvor den administrative ledelse har sterk kontroll med beslutningsprosessen, vil derfor styrearhive med beslutningsgrunnlaget som presenteres for styret være en helt sentral kilde til kunnskap om bedriftens historie i fremtiden. I en slik sammenheng er selve styreprotokollen av underordnet betydning – etter mine erfaringer inneholder de lite utover formelle beslutninger.

De fleste moderne bedrifter har en hierarkisk oppbygget ledelsesstruktur, selv om virksomheten i store bedrifter normalt er delt opp i virksomhetsområder, eller divisjoner. Konkret betyr det at dokumentasjon av informasjons- og beslutningsgrunnlaget til divisjonsdirektører også er av stor betydning. I fremtiden er det imidlertid meget som tyder på at divisjonaliserte arkiver vil spille mindre og mindre rolle i moderne storbedrifter. Prosjektgrupper og ad-hoc preget organisering

av mange strategisk viktige aktiviteter vil generere arkiver som står i sterk fare for å forsvinne når prosjektet eller aktiviteten er avsluttet. Slike aktiviteter vil også i stor grad hente inn informasjon fra ulike deler av bedriften og selvsagt også utenfra bedriften selv – tilgjengelig i elektroniske nettverk. Problemet i fremtiden vil derfor dels være å bevare bedriftenes elektroniske databank, men like meget å dokumentere hvilken anvendelse den tilgjengelige informasjonen fikk.

Problemet kompliseres ytterligere av at teknologien som anvendes for å samle og formidle slik informasjon raskt blir foreldet og dermed vanskelig tilgjengelig. Jeg kan illustrere problemet med å fortelle at historikeren Einar Lie, som nylig presenterte en bok om DnC på 1980-tallet, ikke fant noe korrespondansearkiv knyttet til bankens toppleder Leif Terje Løddesøl. Det viste seg imidlertid at det eksisterte et materiale som besto av bånd med det Wang-baserte tekstbehandlingssystemet som ble anvendt av konsernsekretariatet på 1980-tallet. Det lyktes å rekonstruere dette materialet – dermed var problemet løst. Men det er ikke godt å si hva som hadde skjedd om bokprosjektet var blitt igangsatt om ti eller tyve år: da kunne materialet være forsvunnet eller den ekspertisen som skulle til for å rekonstruere informasjonen kunne være tapt. I praksis er det i dag en nesten uoverstigelig oppgave å utnytte hullkortbasert informasjon fra 1950-årene.

En annen historie fra mitt eget nylig avsluttede arbeid med Kreditkassens historie kan illustrere poenget med ad-hoc-preget prosjektorientert arkivmateriale. Boken inneholder et kapittel som beskriver bankens virksomhet innenfor fiskerisektoren – en bransje som banken i praksis ikke var engasjert i før fusjonen med Fiskernes Bank i 1984. En viktig brikke i bankens engasjement var dens aktive deltagelse i etableringen i et venture-selskap ved navn Havbruksfondet i 1985. Materialet som dokumenterte dette fant jeg i

en sort plastsekk gjort klar for kasting i bankens arkiv for et år siden. Det kom fra en avdeling i banken som var nedlagt/omorganisert i kjølvannet av krisen – og som altså bokstavelig talt var på vei ut av historien!

Tradisjonelt har konsernledelsens arkiver spilt stor rolle i bedriftenes arkivpolitikk og i dokumentasjonen av deres virksomhet. Det er ingen grunn til å tro at denne rollen vil forsvinne i fremtiden: sentrale konsernaktiviteter knyttet til planlegging og organisering av bedriftens overordnede organsiering, finansiering og strategi vil fremdeles stå sentralt i neste århundre. Men samtidig er det viktig å være oppmerksom på at grensesnittet mellom bedrift og kunde ikke nødvendigvis vil spille en stor rolle i bedriftenes sentrale dokumentasjons- og informasjonspolitikk knyttet til konsernledelsen i fremtiden. Det er derfor viktig at en fremtidsrettet arkivpolitikk også tar hensyn til behovet for å dokumentere aktiviteten på divisjonsnivå og ute i linjen – samt selvsagt prosjektorienterte aktiviteter.

Behov for en bevisst arkivpolitikk

La meg avslutte dette innlegget med noen ord om behovet for en bevisst arkivpolitikk – ikke bare ut fra dagsaktuelle behov, men også fremtidens behov for å rekonstruere fortiden. Tradisjonelt har dette selvsagt vært et meget lavt prioritert område i norske storbedrifter, både innenfor tradisjonell industri og tjenesteytende bransjer. Mens norsk statsforvaltning stort sett har rekruttert akademisk utdannet arbeidskraft til å håndtere en lovpålagt arkivfunksjon, er det unntaket snarere enn regelen å finne profesjonelt utdannede arkivarer i norske storbedrifter. Arkivfunksjonen har omtrent samme status som posttjenesten – alle blir forbannet på postbudet hvis posten ikke innfinner seg, men ser ingen grunn til å konsultere arkivarer eller postbud når nye bygg skal planlegges og rutiner for informa-

sjonsflyt, oppbevaring og gjenfinning skal etableres. Hverken bedriftsledere eller historikere går rundt med den informasjon de trenger i hodet – i beste fall vet de hvor den finnes og hvordan de skal skaffe den når den er påkrevet.

Mange store europeiske bedrifter innenfor finansnæringen har innsett at det er mange grunner til at historikere bør tas med på råd når de skal formulere og bygge ut sin arkiv- og informasjonspolitikk. Ja, i noen tilfeller som f. eks. i storbanker som Deutsche Bank og Midlands Bank har man ansatt toppkvalifiserte historikere (med doktorgrad) som ansvarlige for å bygge opp omfattende historiske arkiver. Jeg tror at det i alle tilfeller er behov for å oppgradere bedriftenes arkivfunksjon både med hensyn til status og ressurser – i alle fall hvis dagens bedriftsledere har ønske om at deres virksomhet skal sette spor etter seg ikke bare i øyeblikket, men også i fremtiden.

Dagens næringslivs- og finansjournalister kan skape kjendiser og heve bedriftsledere til skyene eller styrte dem ut i det ytterste mørke, men det er vi historikere som avgjør Investa og Odd Rune Austgulens plass i historien – ikke Dagens Næringsliv eller Oslo Byrett. Bedrifter og bedriftsledere som overleverer vil stå og falle med hva arkivene forteller om deres virksomhet – og det norske samfunn består ikke bare av stats- og kommuneforvaltning, men også av et privat nærings- og arbeidsliv. Hvis bedriftene og organisasjonene i den private sektor av økonomien ikke selv tar vare på sin historie er det dessverre lite sannsynlig at andre gjør det.

Noter

---

¹ Bevaring av disse arkivene er dels hjemlet i lov og forvaltningsreglement og praksis (stats- og kommunalforvaltningen) eller i saksbehandlingsbehov. Det er imidlertid ingen lovpålagt arkiv- og oppbevaringsplikt for private bedrifter utover den som

følger av den alminnelige regnskaps- og selskapslovgivning.

- ² I arbeidet med Tiedemanns Tobaksfabrik og den norske tobaksfabrikkindustriens historie viste det seg meget vanskelig å dokumentere den teknologiske utvikling som faktisk hadde funnet sted. Sigarettmaskinen revolusjonerte sigarettproduksjonen etter århundreskiftet og førte til en dramatisk ekspansjon i sigarettkonsumet. Bedriften hadde imidlertid ikke skikkelig dokumentasjon av denne utviklingen. Derimot eksisterte det meget god dokumentasjon av reklame- og markedsføring med vekt på annonsering av merkevarer (sigaretter).
- ³ Se Gunnar Nerheim og Helge W. Nordvik: Ikke Bare Maskiner. Historien om IBM Norge 1935-1985, Universitetsforlaget, Oslo 1986, samt Francis Sejersted (red.): En storbank i blandingsøkonomien. Den norske Creditbank 1957-1982, Gyldendal, Oslo 1982.
- ⁴ Se Sverre Knutsen, Helge W. Nordvik og Even Lange: Mellom næringsliv og politikk. Cristiania Bank og Kreditkasse 1918-1998, Universitetsforlaget, Oslo 1998.